

מהמתחדש והמתרחש

שם עולם

גיליון מס' 3
תשרי תשע"ג
September
2012

8 דילמות מוסריות
בקיילצה

18 יומני יוריסטה

7 מנהיגות פורצת דרך

דילמות מוסריות במחנות לעבודת כפייה בקיילצה בשנים 1943-1944

ד"ר שרה בנדר | מרצה בכירה בחוג לתולדות ישראל אוני' חיפה

שלעתים היו מודל להשראה והערכה, ולעתים יצרה "אי נוחות" מרובה.

המחנה הראשון לודביקוב

המחנה הראשון היה ליד בית החרושת לודביקוב, מפעל ליציקת פלדה שייצרו בו מכוונות חקלאיות וציוד לרכבות, אליו הועברו ב-30 במאי 1943 כ-330 יהודים. מקיץ 1941 החלו לייצר במפעל עגלות רתומות לסוס אחד שנקראו "פלסקאו". את חלקי העץ לעגלות ייצרו במפעל הנריקוב הסמוך, שהיה קשור עם לודביקוב בקשרי ניהול וייצור¹. המפעל, ובכלל זה צריפי האסירים, נחתמו בגדר תיל והצוות המנהלי שלו מנה עשרה גרמנים. מהנדס פולני ומפקחי עבודה פולניים היו ממונים על עבודת האסירים, והנורקשוץ, ששמרו על המחנה, היו גרמנים ואוקראינים לבושי מדים וחמושים בנשק. האסירים היהודים עבדו בלא שכר, אבל קיבלו מזון שלא נדרשו לשלם בעבורו. היהודים שהתגוררו בצריפים

במפעלים אלה באופן קבוע. יהודים אלה, ויהודים נוספים שהגיעו עם הזמן לשלושת המפעלים, הפכו באחת לעובדי כפייה במחנות לעבודת כפייה.

בתקופת השנים 1943-1944 לאחר שהוברר כי הרוב המוחלט של יהודי קיילצה כבר הושמד בקיץ 1942 במחנה טרבלינקה, נוצר מצב בו חשו היהודים כי מידת הסיכוי להצלחת מאבקם להישרדות תלוי במילוי מוחלט של הוראות הגרמנים במסגרת עבודת הכפייה. בדרך זו ראו רבים את הסיכוי הסביר היחיד להצלה, ומאיך עדיין נותרו בידי נושאי התפקידים היהודיים ברירות ומרחב תמרון שנע בין מילוי מוחלט של הוראות הגרמנים וריצוי שיגיונותיהם, לבין היכולת והנכונות להתנהל על פי אמות מידה אנושיות וערכיות, זאת מתוך סולידריות יהודית ואמפטיה לכפופים להם מקרב עובדי הכפייה היהודים במחנות.

דרך מחנות אלו ובעיקר דרך התנהלותם של נושאי התפקידים מקרב היהודים שבהם ננסה לעמוד על צורות שונות של התנהלות

ע רב פרוץ המלחמה התגוררו בקיילצה כ-18 אלף יהודים, כשליש מהאוכלוסייה הכללית בעיר. עם חלוקת הגנרלגוברנמן למחוזות הייתה העיר קיילצה בשטח מחוז רדום ומבחינה מנהלתית הייתה אחת מעשר הנפות במחוז. הגטו בקיילצה הוקם בראשית אפריל 1941, ובשל אלפי הפליטים היהודים שהגיעו לעיר הגיע מספר התושבים בו לכ-27 אלף נפש. ב-24 באוגוסט 1942, לאחר גירוש יהודי העיר לטרבלינקה, נותרו בקיילצה, בגטו קטן, כ-1,700 יהודים בלבד - כשרובם הגדול יהודים שעברו סלקציות ונמצאו כשירים לעבודה. החל מקיץ 1942, כשהמערכה הצבאית של גרמניה הנאצית במזרח הייתה בעיצומה, נזקק הוורמכט לאספקה סדירה של תחמושת ונחיצות של כוח העבודה היהודי עלה. מאחר שבקיילצה היו שלושה מפעלים שתרומתם לתעשיית הנשק הייתה משמעותית, הוחל במאי 1943 בבניית צריפים למגורי אסירים יהודים ליד שלושת המפעלים, ובראשית יוני הועברו אליהם כאלף יהודים כדי שיעבדו

1. על מחנות העבודה בקיילצה ראו: Longin Kaczanowski, Hitlerowskie Fabryki smierci na Kieleccyznie, Warszawa 1984

בלודביקוב היו ברובם גברים צעירים בלי משפחות. נוסף עליהם היו גם 29 זוגות נשואים, עשרות נשים צעירות ומספר ילדים בני למעלה מעשר.

שלושת נושאי התפקידים במחנה

אוסקר מאך שימש כמפקד הגרמני של המחנה, ובמקביל לו מנהל המפעל בו עבדו היהודים היה הגרמני אוטו קרטץ, שעל אף אוירת הטרור במחנה גילה יחס אנושי כלפי האסירים היהודים. היו מספר יהודים נושאי תפקידים במחנה: אוטו גלטשטיין - פליט וינאי חסון וגבוה שהיה השוטר בגטו טרם חוסל, ועתה מונה לראש המשטרה היהודית במחנה בכפיפות לאוסקר מאך. שמואל ביאליסטוק ששבה את ליבו של קרטץ מנהל המפעל ומונה להיות זקן המחנה. ד"ר רייטר שהיה מנהל בית החולים היהודי בגטו קיילצה והרופא היחיד ששרד גם את אקציית הרופאים שהייתה בגטו הקטן, בפורים 1943. הוא הגיע ללודביקוב עם רעייתו ונמנה עם היהודים המיוחסים. גלטשטיין וביאליסטוק לא נמנו עם בעלי התפקידים בגטו קיילצה ואין בידינו פרטים אודותיהם. שניהם לא שרדו, בעוד שרייטר שרד ולאחר המלחמה התגורר בגרמניה.

"תחשבו חיובי אחים תמיד חיובי"

שלישייה זו של נושאי תפקידים פעלה במנותק כמעט האחד מהשני, אך בלטה באופי פעילותה ובתחושת הסולידריות שלה כלפי כלל היהודים במחנה. פעילות זו באה לידי ביטוי במעשים ממשיים שהללו

נקטו ולעתים ביטויה היה באווירה והסתכלות חיובית שכללה השראת אמונה ותקווה לצאת מהמצב ולשרוד. ד"ר רייטר טיפל בחולים היהודים מבלי לדווח על כך כנדרש. בכך, נתן הוא תקווה וסיכוי ליושבי המחנה למצוא מזור לתחלואיהם מבלי שמרחת מעל ראשם הסכנה שבדיווח, העשוי להביא לשילוחם מהמחנה. באופן כללי, גלטשטיין וביאליסטוק אימצו לעצמם את שיטת הריצוי והשחוד בטבק ובמשקאות חריפים,

מתוך אנדרטת הזכרון ליהודי קיילצה

"זה ריצה את האג שלו. אדון מאך והכלב שלו השתוקקו לחנופה, וכך נמנעו בעיות גדולות על-ידי סיפוק תאוותם"

ובכך הצליחו להשיג מצב בו מאך לא התערב כמעט בנעשה במחנה. "זה ריצה את האגו שלו. אדון מאך והכלב שלו השתוקקו לחנופה, וכך נמנעו בעיות גדולות על-ידי סיפוק תאוותם".²

ביאליסטוק אף הסתובב בין האסירים היהודים ואמר להם בחיוך "תחשבו חיובי אחים תמיד חיובי".³ מכלול זה נתן מענה בסיסי ותחושת ביטחון מסוימת ליושבי המחנה הן בצד הרפואי והן ביצירת

מציאות יציבה ללא השתוללות והתפרצויות מצד הגרמנים ובעיקר ביצירת אווירה נוחה ותומכת שהתחזקה באותם משפטים של ביאליסטוק.

אווירה נוחה זו הגיעה באחת לקצה כשמאך הוחלף ובמקומו הגיע השוטר גרומפריך, "שחריצי עיניו הצרות שיוו לו מראה של חזיר".⁴ גרומפריך ושוטרים אחרים החלו לפקוד את צריפי המגורים לעתים מזומנות, אולם על אף הגברת השמירה והמעקב הצמוד אחר האסירים, המשיכו גלטשטיין וביאליסטוק בשיטות הריצוי שלהם ועל אף האימה המתמדת נותרו חיי היהודים במחנה סבירים.

לא נתן לשמועות להוביל לפחד וחרדה

שמועות רבות על גירוש ופינוי התהלכו תדיר במחנה ובאחד הימים סיפר ביאליסטוק ששמע מקרטץ 'שעומדים לשלוח את היהודים לעבודה בבתי החרושת בגליוויץ, שבשטח הרייך, ושם יהיו בטוחים מכל רע. ביאליסטוק לא נתן לשמועות להוביל לפחד וחרדה וידע לטעת אופטימיות בלב המקורבים לו. הוא סיפר שקרטץ הדגיש בפניו שגרמניה זקוקה לידיים עובדות והיהודים הם אלמנט חיוני, זאת כנראה ללא ביטחון מוחלט בכך אלא מתוך אותה הסתכלות שבה ניסה לעודד אחרים באומרו "תחשבו חיובי...".

ב-1 באוגוסט 1944, 14 חודשים לאחר שהועברו ללודביקוב, נלקחו האסירים היהודים תחת משמר של שוטרים חמושים אל רציף ההטענה שליד פסי הרכבת, סמוך למפעל. הם נדחסו בקרונות מטען פתוחים

2. Mildred (Mania) Feferman-Washof, The Processed, Memoirs written in 1945-1946, עמ' 57 (כתב היד נמצא בספריית מוזיאון השואה בווינגטון ובידי המחברת).
3. שם, שם.
4. שם, עמ' 59.

”זקן המחסה רזנצווייג הכן מראש, בשיתוף עם ברג רשימת חולים.. בעל היכולת הזי איכשה בתמוה לתשלום כספי לרזנצווייג... מוצאים מהרשימה”

שמואל ביאליסטוק בלודביקוב או חיים רזנצווייג בהסג גרנט. שפיגל הוא דוגמא למצב בו נוצלו יחסיו הטובים עם הנהלת המחנה לביצור ובניית מעמדו, זאת בזמן שהתנהלותו זו הייתה על חשבון האסירים היהודים. יתרה מזאת, מתוך התבוננות בחיי היום יום במחנה משתקפת ועולה מציאות שדווקא במחנה זה הנהלה הגרמנית אפשרה מרחב מסוים לאסירים ואף נוצרו תנאי הישרדות טובים.

ילדי המחנה

דוגמא לכך הם ילדי המחנה: ארבעה ילדים היו במחנה: טומק בורגנטל, צלינה אלברט (לימים צילה ליברמן) בת 11, הייתה עם הוריה ואחיה הבכור, שלמק (שלמה) זבלוצקי בן 13, היה עם הוריו, ועקיבא ז'יטו בן 12, היה עם אמו. זבלוצקי כתב לימים בזיכרונותיו שבהנריקוב הפקידו בידי מטאטא ומדי יום עבד 12 שעות בניקוי המחנה. בורגנטל מסר בעדותו שבמצוות אביו הלך אל מפקד המחנה וביקש לעבוד למרות גילו הצעיר. מפקד המחנה הביט בו בפליאה, ציווה עליו לשבת מאחורי דלתו והילד ביצע למענו שליחויות שונות במחנה כל אימת שנדרש לכך. ליברמן הייתה רשומה כעובדת במטבח ובסנדלרייה וז'יטו עבד באופן קבוע בעבודות שונות במחנה.⁵ השומרים הגרמנים לא ראו את נוכחותם של הילדים במחנה בעין יפה, ועל אף שלא נהגו להתערב בחיי היהודים בצריף המגורים היו עורכים בו מדי פעם בפעם ביקורי פתע כדי לבדוק אם מישהו מתבטל ומתחמק מעבודה. ליברמן זוכרת שבמקרים כאלה היה מישהו שורק שריקה מיוחדת והילדים היו מסתתרים מיד.⁶

קבוע עם מחנה לודביקוב היו כמה גרמנים ששירתו בשני המחנות, בכללם אוטו הרטץ'. כמו כן, שירת שם פוס, איש ס"ס שנהג להתהלך תמיד בבגדים אזרחיים והיה המנהל הגרמני של בית החרושת, וכן גוסטב שפיגל, שוטר יהודי בגטו קיילצה והממונה על יהודי העיר בגטו הקטן, שמונה לראש המשטרה היהודית בהנריקוב. שפיגל ניהל יחסים טובים עם הגרמני ברונר, נציג השופ"ז (משטרת הסדר) במחנה, ודאג לעשות הכול כדי להשיב את רצונו גם אם זה היה על חשבון האסירים היהודים. לא ידוע לנו על "זקן"

והרכבת יצאה ליעד לא ידוע. כעבור כמה שעות הגיע הטרנספורט למחנה הריכוז אושוויץ-בירקנאו.

המחנה השני הנריקוב

המחנה השני היה הנריקוב, שהיה מפעל לתעשיות עץ. חלקי העץ שייצרו בהנריקוב הובאו ללודביקוב ושם הרכיבו את העגלות. בסוף מאי 1943, בשל הצורך לנצל כוח עבודה יהודי, בנו הגרמנים גם על יד הנריקוב צריף מגורים לאסירים היהודים, שהיו אמורים לעבוד באופן קבוע במפעל. ב-1 ביוני

בית העלמין בקיילצה

מחנה בהנריקוב, ונראה שמאחר ששפיגל נחשב "משתף פעולה" בעיני הגרמנים, יש להניח שלא היה צורך ב"זקן" יהודים, כפי שהיה

1943 הועברו לצריף בהנריקוב כ-250 יהודים, שעד אז התגוררו בגטו הקטן בקיילצה. מאחר שלמחנה הנריקוב היה קשר

United States .5
Holocaust
Memorial
Museum RG-
50.030*0046
(Interview
with Thomas
Buergenthal),
January 1990,
p. 10; זבלוצקי,
עדות של ניצול
שואה, עמ' 12
(בידי הכותבת);
ריאיון עם צילה
ליברמן, נובמבר
2001.

Birnhak, Next .6
Year God
:Willing, p. 281
ריאיון עם צילה
ליברמן.

דילמות מוסריות בקיילצה

בהסג גרנט מאות יהודים, בכללם גם יהודים מהעיירות בסביבת קיילצה (כמילניק, חנצ'ני, סטופניצה, סטשוב, נובי קורצ'ין, אופטוב, לודז' וממקומות אחרים). החברה היהודית במחנה הייתה מאוד הטרוגנית ונוצרה בה היררכיה של ותיקים ומיוחסים, או "ירוקים" ומרוששים. ביוני 1943 שירתו במחנה 38 גרמנים, 39 פולקסדויטשה ו-40 ירקשוץ - גרמנים ואוקראינים - ששמרו על המפעל ועל האסירים גם יחד. **מפקדם, קרל ברגר**, היה כפוף ל**אקסל שליכט, מפקד המחנה**.

"זקן" המחנה - רוזנצווייג

בראש מחנה האסירים היהודים עמד חיים רוזנצווייג מקיילצה, שכונה "זקן" המחנה. רוב האסירים שעבדו במפעל הצליחו לנהל קשרי מסחר במזון עם פולנים שעבדו אתם. במחנה היה חדר חולים ובקרב האסירים היו לפחות שני רופאים שהיו ברשותם תרופות. מי שחלו ידעו שחיהם בסכנה ונמנעו מלחשוף את מחלתם, ועל אף חדר החולים שהיה במחנה מספר החולים שנזקקו לטיפול היה אפוא קטן ביותר. מדי מספר חודשים התקיים בהסג גרנט מסדר חולים וכל מי שנראה למפקד המחנה חולה או חלש סולק מן המחנה. חיים רוזנצווייג הוא דמות מעניינת משום שמן המעט שידוע עליו נראה שהיהודים העריכו אותו מאוד וברוב העדויות לאחר המלחמה דנו אותו לכף זכות.

חיים רוזנצווייג ניסה להלך בין הגרמנים הממונים עליו ולכן נתפס כמשתף פעולה, לבין מי שדאגתו כלפי ציבור האסירים היהודים התלווה בו ותפקידו ושליחותו היא לסייע להם. ואכן תנודתיות זו ניכרת בתוך עדויות הניצולים, <<

זאת בפועל אנו נתקלים בשפיגל שלמרות זאת מנע את הטוב מהאסירים היהודים ומיקם את עצמו כמשתף פעולה חד-צדדי. אולם, על אף זאת נוצרה מציאות מעניינת - על אף התנהלותו של שפיגל, ראש המשטרה היהודית, הצליחו היהודים ליצור חיי חברה, לשמור ולהציל את חייהם של ילדים יהודים ואפילו למצוא דרך לליבם של השומרים הגרמניים תוך עקיפת שפיגל עצמו.

ב-1 באוגוסט 1944 הוקף המחנה באוקראינים חמושים וכל האסירים היהודים הובלו אל תחנת הרכבת ונדחסו לקרונות. כעבור שני ימי נסיעה הגיעה הרכבת למחנה הריכוז אושוויץ-בירקנאו. זמן קצר לאחר שהגיעו לבירקנאו חיסלו יהודים את שפיגל באחד הביתנים במחנה.

המחנה השלישי הסג גרנט

מחנה העבודה השלישי בקיילצה היה בית החרושת גרנט, שבבעלות קונצרן הסג, שהיה מפעל לייצור תחמושת. מאוקטובר 1942 ניהל המהנדס דֶגֶנְהַרְדֵט (Degenhardt) את המפעל ונוסף על כך הובאו מגרמניה 18 גרמנים ששובצו בתפקידי ניהול במחלקות חשובות במפעל. הייצור בבית החרושת בקיילצה היה כפוף למפעל הסג בסקרז'יסקו-קֶמְיֶנְגָה וחלק מתוצרתו אף נשלחה לשם. בסתיו 1942 נבנו בשטח המפעל צריפים כדי לשכן את האסירים היהודים. אלה היו אמורים להגיע למפעל מקיילצה ומרחבי הנפה, ולעבוד בו עבודת קבע.

ב-30 במאי 1943 הועברו מקיילצה כ-300 יהודים להסג גרנט והצטרפו לכ-200 יהודים שכבר עבדו במחנה. מסתיו 1943 הועסקו

ניסיונות בריחה מהמחנה

במציאות חיים זו הצליחו האסירים היהודים אף למצוא מענה מבחינתם לשיגיונותיהם של שומרים גרמניים ספציפיים, ובכך הצליחו לשמר ביניהם אווירה טובה, בטוחה ונוחה. בצרף המגורים בהנריקוב אף התפתחו חיי חברה תוססים תוך שמירה על מערכת חיים נוחה עם השומרים הגרמנים, שלא התערבו בנעשה. אלו אף הוזמנו לעתים להצטרף. האווירה במחנה הייתה אם כן נינוחה למדי ויהודים הצליחו לתת מענה למצבם על אף ראש המשטרה היהודית שפיגל שלא נחשב כמי שניתן לבטוח ולהסתייע בו. משהחלו ניסיונות לבריחה מהמחנה החלו שפיגל והשוטרים היהודים שבאחריותו, לנהל בקביעות מצוד אחר הנמלטים וסיכלו כל אפשרויות לבריחה. שפיגל מרר את חיי היהודים שנודע לו שהם מתכוונים לברוח, והחרים מהם כסף ודברי ערך שהיו ברשותם. הוא גם לא נחלץ מעולם להגנת האסירים שסבלו מפוס. פוס, שנהג ביהודים באכזריות מיוחדת, נהג מדי בוקר לצאת לסיבוב במנסרה כשבידו שוט או אלה, להצליף בכל מי שנקרה בדרכו.

התליות הפומביות במחנה עוררו מתח בקרב האסירים היהודים, בייחוד משום ששפיגל ועוזריו הגבירו את השמירה לבל יברחו יהודים מהמחנה. בעקבות ניסיונות הבריחה נקטו הגרמנים יד קשה כלפי יושבי המחנה והשוטרים היהודים עקבו בדריכות אחר כל תנועה של האסירים היהודים. מחנה זה שבראשו עמדו חלק מהעומדים בראש בית החרושת לודביקוב (המחנה הראשון שהוזכר לעיל) היווה מצע נוח לקיום חיים נורמליים, לכאורה, ועם כל

ניתן להבחין בין שני עולמות ערכיים שונים בין נושא התפקידים היהודים - כאלו שניתן לראות בעליל את תשוקתם לסייע ולהטיב ליהודים, ואת אלו שדאג בעיקר לעצמם.

«אולם ניתן בכל זאת להבחין במגמה די ברורה בפעילותו של רוזנצווייג.

מסדר החולים

ביזכרונו תינו כתב יששכר רייס שהימים שלפני מסדר החולים היו נוראים. "זקן המחנה רוזנצווייג הכין מראש, בשיתוף עם ברגר (מפקד הוורקשוץ), רשימת חולים... בעלי היכולת היו איכשהו בתמורה לתשלום כספי לרוזנצווייג... מוצאים מהרשימה. כמו בתנאי חיים רגילים בלטו גם פה הבדלי המעמדות. האביונים שעבדו בעבודות קשות והיוו גם את החומר למשלוח [לגירוש], והעשירים שבדרך כלל תמורת שוחד קיבלו את הג'ובים הקלים וגם היו מחוסנים יחסית בסלקציות".⁷ מאידך, רוזנצווייג לא נשאר אדיש ולא התעלם מאלו שלכאורה לא היה בידם מה להעניק לו אלא נהג להיפך. הוא היה ער לפערים הסוציאליים במחנה ובמקביל למעורבותו ב"עסקאות" השוחד של שליכט, דרש שיהודים שיש להם יותר יחלקו עם האסירים "הרגילים", שיששכר רייס מכנה אותם "אביונים".⁸ יהודי קיילצה שעבדו בהסג גרנט הגיעו למחנה שרק בגדיהם לעורם, בשעה שרבים מיהודי הסביבה לא תמיד עברו חיפושיים והביאו אתם למחנה כסף ותכשיטים שסייעו להם לשרוד. יהודים אלה, שנחשבו אמידים, לא היו אמנם בקשר ישיר עם שליכט, אבל ידעו שחסותו של רוזנצווייג מגנה עליהם והם תלויים במידה רבה בחסדיו. שליכט, שידע שבמחנה יש כסף, דרש מרוזנצווייג פיצוי הולם בתמורה לשיפור תנאי האסירים, וכשרוזנצווייג ביקש מבעלי ה"הון" לחלוק אותו גם עבור האחרים, הם שיתפו אתו פעולה ושילמו חלק

מהוצאות המחנה. בעקבות זאת חל שיפור מדי באיכות המזון, דבר שהיווה גורם מרכזי להישרדות.

"זקן" היהודים במחנה בחר רוזנצווייג לשחד את שליכט וליצור איתו יחסים מיוחדים בתקווה לצמצם את הפערים בקרב אסירי המחנה. מאחר שהיה זקוק ליהודים האמידים כדי להשביע את תאוותו של שליכט לממון, נבצר מרוזנצווייג להיאבק במעמדם וכך הונצחו למעשה הפערים הכלכליים והחברתיים בקרב האסירים היהודים.

פירמידה של מיוחסים ושל נחותים

מאידך, כפי שציינו, היו שראו את פעילותו באופן מעט שונה. ואכן, על-פי עדותו של רייס ניכרה ההיררכיה בקרב האסירים היהודים. "בראש הפירמידה היו המיוחסים" - בכללם היו גם רוזנצווייג והמקורבים לשליכט. רייס ממשיך וכותב שהייתה זו כת שלטת של משתפי פעולה ובכללם אנשי העולם התחתון, אינטלקטואלים מנוונים ואנשי ציבור לשעבר ששימשו במחנה בתפקיד קאפו, "הכו מכות קשות את כל מי שהעז להפר פקודות והקלו בהרבה את מלאכתם של הגרמנים".⁹ באמצע הפירמידה היו האסירים שעבדו בכל מיני עבודות שלא היו במפעל גופא, ובתחתית הפירמידה והנחות מכולם היו היהודים שעשו את העבודות הקשות והמלוכלכות במחנה והיו נתונים יותר מכולם למשטר של טרור בלתי פוסק. (אלו אף קישרו בין רוזנצווייג לבעל תפקיד אחר שהגורמות שלו נראות שונות לחלוטין משל רוזנצווייג והוא מוטק פיסאז'. פיסאז', לשעבר ראש המשטרה היהודית בנובי קורצ'ין, הוסיף למלא את התפקיד הזה גם

בהסג גרנט, ומעדויות המצויות בידינו נראה שלא פעם הכה יהודים).¹⁰

היהודים ששרדו זוכרים את מפקד המחנה, שליכט, כמי שנהג בביקוריו במפעל להכות בלי סיבה ולשסות את כלבו בקרבנותיו. יהודי שלא עמד במכסת העבודה שהוטלה עליו היה סופג משליכט מכות נמרצות. מילקה (Milke), אחד ממנהלי העבודה במפעל, נודע כסדיסט סוטה ורוצח נתעב שנהג לתקוף יהודים באקראי, להוציא אותם מעבודתם במשמרת הלילה, להורות להם להתפשט, לחפש אצלם כסף ותכשיטים ולהכותם בקורות עץ, בשוט ובמקלות. ברגר, מפקד הוורקשוץ, כונה "המפציץ", כינוי המדבר בעד עצמו.

כי השוחד יעזור עיני חכמים

שליכט חיבב את רוזנצווייג וכשהוא התלונן לפניו על התנהגותם הברוטלית של מילקה או של ברגר, דאג שליכט לרסנם. אלא שהדברים לא היו כה פשוטים, ומן העדויות העומדות לרשותנו נראה שליוחסים המיוחדים שנקמו בין שליכט לרוזנצווייג הייתה סיבה. מתברר שהקשר עם היהודים בנת קיילצה שביקשו להיכנס להסג גרנט, ששמו כמחנה טוב יחסית יצא למרחוק, נוצר על-ידי מתווכים מקרב הס"ס והגסטפו, שקיבלו בתמורה כסף מן היהודים. היהודים הללו, אנשים אמידים עם משפחות ובכללם שוטרים לשעבר עם ילדיהם, שהגיעו למחנה מעיירות שונות בסביבה בעזרת השוחד ששילמו, היו יהודים "מוגנים" שחשו בדרך כלל בטוחים יחסית. הדעת נותנת ששליכט קיבל שוחד

7. עדות יששכר רייס, איו"ש, O.33/6442, עמ' 21; עדות יוסף ויינפלד, שם, O.2/604, עמ' 7.
8. עדות פישגרטן, שם, M-49E/254.
9. עדות יששכר רייס, שם.
10. על מוטק פיסאז' Hagtstrom, ראו Sara's Children, pp. 154-157

דילמות מוסריות בקיילצה

גם מהם וגם מרוזנצוויג ופסח על שני הסעיפים. מצד אחד, כמפקד המחנה, הפגין שליטה, נוקשות ואכזריות, שפגעו בעיקר ביהודים הלא מוגנים, ומן הצד האחר למד מפי רוזנצוויג מי הם האמידים נותני השוחד, שלא לדבר על החייטים, הפרוונים והסנדלרים שביצעו בעבורו עבודות פרטיות ומעצם כך נחשבו למיוחסים והוא דאג לביטחונם.

יש להניח שלאחר קרוב לחמש שנים של כיבוש כבר ידע רוזנצוויג שללא שוחד לא ישיג מהגרמנים דבר ועל אף שבזמן אמת נהג שלא על פי הכללים המוחלטים של המוסר והצדק, בכל זאת ניסה רוזנצוויג לתת דעתו גם לחלשים ולאלו שללא עזרתו הישירה היו מוצאים עצמם נשלחים מיידית מהמקום.

בראשית אוגוסט 1944 הגיעו אל המחנה קרונות רכבת וכל האסירים היהודים הוסעו עם המכונות והציוד למחנה צ'נסטוכוביאנקה שבצ'נסטוכובה.

סיכום

מקרב הניצולים יש הגורסים שמחנות העבודה בקיילצה היו "נוחים" יותר מבחינת חיי היום-יום והסיכוי להישרדות היה גבוה יותר, לעומת מחנות עבודה אחרים במחוז רדום. נראה שמבין שלושת המחנות בקיילצה היו התנאים במחנה הנריקוב קשים יותר מבשני האחרים, וזאת מפני שבהנריקוב לא היה "זקן" יהודים שיגן עליהם, שימתן את הגזרות ויהיה להם למליץ ישר. שפיגל היה "משרת" של הגרמנים ולבטי מוסר היו ממנו והלאה. שפיגל רדף את היהודים, הלשין עליהם לגרמנים והיה שותף פעיל למאמציהם של הגרמנים

לשמור על אוירת האימה והטרור במחנה. ייתכן ויש בכך כדי להסביר מדוע נרצחו יותר יהודים בהנריקוב. לעומתו בלודז'יקוב התחבב היהודי ביאליסטוק על הרטץ' ובהסג ג'נט היו לרוזנצוויג יחסים מיוחדים עם שליכט - בשני המקרים נודעה לכך בלא ספק השפעה חיובית על היחס כלפי האסירים. יתרה מזאת, ניתן להסיק וללמוד ששיתוף פעולה בין "זקן" יהודים למפקד מחנה הועיל לרוב להבטחת תנאי קיום זמניים סבירים ליהודים, ולא היה בהכרח שיתוף פעולה שפל, בזוי ונקלה. ניתן גם להעיר ולהסיק שגם במחנות העבודה, ולא רק בגטאות, מה שהכתיב במידה רבה את טיבם של חיי היום-יום היו מדיניותו של המפקד הגרמני המקומי, אישיותו של "זקן" היהודים והקשר בין השניים, ולא דווקא ההוראות מלמעלה. השלטונות בברלין היו אחראים אמנם לגורלם הסופי של היהודים, אבל מתברר שליהודים

שעבדו במחנות עבודה היה סיכוי גדול יותר להישאר בחיים. נושאי תפקידים יהודים במחנות היו ויישארו מקור לפולמוס ולהתלבטות לגבי היכולת לבקר את התנהלותם או לחילופין לראות בהם סמל ומופת.

במאמר זה נחשפנו להתנהלויות שונות לחלוטין. ובעיקר, ניתן להבחין בין שני עולמות ערכיים שונים בין נושאי התפקידים היהודים - כאלו שניתן לראות בעליל את תשוקתם לסייע ולהטיב ליהודים, ואת אלו שדאגו בעיקר לעצמם. הצגנו מציאות שדווקא רגישות ואחריות כלפי האסירים היהודים הובילה בסופו של דבר לסיכויי הישרדות גבוהים, וזאת להיפך ממה שמצוי בניתוחים היסטוריים מקובלים בהם ראו את התקיפות והיעדר הרגישות של בעלי התפקידים לגיטימית, בטענה שהם הביאו לסיכויי הישרדות גבוהים.

ביבליוגרפיה:

- צילה ליברמן, צלינקה: ילדה ששרדה את אושוויץ, ירושלים 2002
- שרה בנדר, בארץ אויב, יהודי קיילצה והסביבה - 1946-1939, ירושלים 2012
- Longin Kaczanowski, Hitlerowskie Fabryki smierci na Kieleccyznie, Warszawa 1984
- Obozy hitlerowskie na ziemiach polskich Informator, 1939-1945 encyklopedyczny, Warsaw, 1979
- Krzysztof Urbanski, Kieleccy Zydzi, Malopolska Oficyna Wydawnicza, Krakow, 1992